

New challenges, new opportunities." Oxford University Press.theology of Resistance in the Sīrah of the Qur'anic Prophets; An Analysis of the Foundations and Components."

Nafiseh zabih nejad

A Level 3 seminarian (Ph.D. equivalent) in the field of Comparative Exegesis (Tafsir) at reyhane arrasul Khadija (PBUH) Theological Seminary, juybar
Nafiseh58@chmail.ir

farzaneh zare

A Level4 seminarian (Ph.D. equivalent) in the field of Comparative Exegesis (Tafsir) at reyhane arrasul Khadija (PBUH) Theological Seminary, juybar
Farzannn5906@gmail.com

Abstract

Resisting injustice, idolatry, and tyranny is a core element of Quranic ideology and the life of the prophets, categorized under the "Theology of Resistance." This descriptive-analytical study examines the basis and elements of this theology by analyzing Quranic verses and exegetical views. The research reveals that this theology rests on principles like Divine Unity, rejecting tyranny, trusting in God, steadfastness, and faith in God's cosmic laws. Through these principles, prophets resisted oppressive and corrupt structures to establish truth and justice. Thus, the prophets' lives serve as a model of faith-based resistance and hope in Divine help, significantly shaping the Islamic understanding of resistance.

Keywords: Theology of Resistance, Prophetic Sira, Divine Unity, Patience and Steadfastness, Holy Quran.

لاهوت المقاومة في سيرة الأنبياء القرآنية؛ دراسة المباني والمكونات

النفيسة ذبيح النژاد

طالبة المستوى الثالث (ما يعادل الماجستير) في تخصص التفسير وعلوم القرآن، في المدرسة العلمية التخصصية ريحانة الرسول ﷺ - جويبار

Nafiseh58@chmail.ir

الفرزانه الزارع

طالبة المستوى الرابع (ما يعادل الماجستير) في علوم و المعارف القرآن، في المدرسة العلمية التخصصية ريحانة الرسول ﷺ - جويبار

Farzannn5906@gmail.com

المستخلص

إنَّ مقاومة الظلم والشرك والاستكبار تُعدُّ من المكونات الجوهرية في الفكر القرآني وسيرة الأنبياء الإلهيين، والتي يمكن تبينها ضمن إطار «لاهوت المقاومة». تهدف هذه الدراسة، باتباع المنهج الوصفي التحليلي وباعتماد على الآيات القرآنية وآراء المفسرين، إلى استقصاء أسس ومكونات لاهوت المقاومة في سيرة الأنبياء القرآنيين. وتظهر النتائج أن هذا اللاهوت يقوم على أصولٍ مثل: التوحيد الربوبي، ونفي الطاغوت، والتوكل على الله، والصبر والاستقامة، والإيمان بالسنن الإلهية. فمن خلال الاعتماد على هذه الأسس، وقف الأنبياء في وجه هياكل السيطرة والانحراف، وساروا في طريق تحقيق الحق والعدالة. وبناءً على ذلك، تقدم سيرة الأنبياء نموذجاً للمقاومة القائمة على الإيمان والثبات والأمل في النصر الإلهي، مما يلعب دوراً محورياً في تبين مفهوم المقاومة في الفكر الإسلامي.

الكلمات المفتاحية: لاهوت المقاومة، السيرة النبوية، التوحيد الربوبي، الصبر والاستقامة، القرآن الكريم

الهیات مقاومت در سیره پیامبران قرآنی؛ واکاوی مبانی و مؤلفه‌ها

نفیسه ذبیح نژاد

طلبه سطح ۳، رشته تفسیر و علوم و معارف قرآن، مدرسه علمیه تخصصی ریحانه الرسول علیه السلام جویبار
Nafiseh58@chmail.ir

فرزانه زارع

طلبه سطح ۴، رشته علوم و معارف قرآن، مدرسه علمیه تخصصی ریحانه الرسول علیه السلام جویبار
Farzannn5906@gmail.com

چکیده

مقاومت در برابر ظلم، شرک و استکبار از مؤلفه‌های بنیادین اندیشه قرآنی و سیره پیامبران الهی است که در قالب «الهیات مقاومت» قابل تبیین است. پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر آیات قرآن کریم و دیدگاه مفسران، به واکاوی مبانی و مؤلفه‌های الهیات مقاومت در سیره پیامبران قرآنی می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که این الهیات بر اصولی همچون توحید ربوبی، نفی طاغوت، توکل بر خداوند، صبر و استقامت و ایمان به سنت‌های الهی استوار است. پیامبران الهی با اتکا به این مبانی، در برابر ساختارهای سلطه و انحراف ایستادگی کرده و در مسیر تحقق حق و عدالت گام برداشته‌اند. بر این اساس، سیره انبیاء الگویی از مقاومت مبتنی بر ایمان، پایداری و امید به نصرت الهی ارائه می‌دهد که نقش مهمی در تبیین مفهوم مقاومت در اندیشه اسلامی دارد.

واژگان کلیدی: الهیات مقاومت، سیره پیامبران، توحید ربوبی، صبر و استقامت، قرآن کریم.

مقدمه

مقاومت در برابر ظلم، شرک و سلطه، از مفاهیم بنیادین در منظومه فکری قرآن کریم و سیره پیامبران الهی است. قرآن کریم، رسالت انبیاء را صرفاً دعوتی فردی و اخلاقی نمی‌داند، بلکه آن را حرکتی الهی برای دعوت به توحید، نفی طاغوت و اقامه قسط معرفی می‌کند: «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» (نحل: ۳۶). ازاین‌رو، مقاومت در منطق قرآن، ریشه در جهان‌بینی توحیدی داشته و بخشی از نظام الهیاتی اسلام به شمار می‌آید.

سیره پیامبران قرآنی نشان می‌دهد که مقاومت، صرفاً به معنای مقابله سیاسی یا نظامی نیست، بلکه ابعاد اعتقادی، فرهنگی و اجتماعی را نیز در بر می‌گیرد. حضرت نوح علیه السلام در برابر تکذیب قوم خویش استقامت کرد، حضرت ابراهیم علیه السلام با نظام شرک و سلطه نمرودی مقابله نمود، حضرت موسی علیه السلام در برابر استبداد فرعون ایستاد و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم نیز با وجود فشارهای مشرکان، دعوت توحیدی خویش را استمرار بخشید. بنابراین، مقاومت در سیره انبیاء، برخاسته از مبانی اعتقادی و الهیاتی مبتنی بر توحید، عدالت خواهی، صبر و ایمان به نصرت الهی است.

پژوهش‌های متعددی درباره مقاومت در قرآن کریم، جهاد، مبارزه با طاغوت و سیره انبیاء انجام شده است. از جمله، مقاله «مقاومت در اندیشه قرآنی» نوشته محمدعلی رضایی اصفهانی (۱۳۹۸)، مقاومت را در چارچوب مفاهیمی چون

صبر، جهاد و استقامت بررسی کرده است. همچنین مقاله «الهیات مقاومت و نقش آن در تمدن اسلامی» اثر احمدحسین شریفی (۱۴۰۰)، به ابعاد تمدنی و اجتماعی مقاومت در اندیشه اسلامی پرداخته است. پژوهش «تحلیل قرآنی مبارزه با طاغوت در سیره انبیاء» نوشته سید محمود موسوی (۱۳۹۹) نیز به تبیین نقش پیامبران در مقابله با ساختارهای سلطه اختصاص دارد. افزون بر این، برخی آثار تفسیری و اندیشه‌ای، مانند تفسیر المیزان و تفسیر تسنیم، ذیل آیات مربوط به جهاد، صبر و اقامه قسط، به ابعاد اعتقادی و اجتماعی مقاومت اشاره کرده‌اند. با این حال، بررسی مستقل «الهیات مقاومت» در سیره پیامبران قرآنی، با تمرکز بر مبانی و مؤلفه‌های الهیاتی آن، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. نوآوری پژوهش حاضر در آن است که مقاومت را نه صرفاً از منظر سیاسی و تاریخی، بلکه در قالب یک نظام الهیاتی و با تکیه بر سیره پیامبران قرآنی تحلیل می‌کند. با این حال، بررسی مستقل «الهیات مقاومت» در سیره پیامبران قرآنی، با تمرکز بر مبانی و مؤلفه‌های الهیاتی آن، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. نوآوری پژوهش حاضر در آن است که مقاومت را نه صرفاً از منظر سیاسی و تاریخی، بلکه در قالب یک نظام الهیاتی و با تکیه بر سیره پیامبران قرآنی تحلیل می‌کند.

براین اساس، سؤال اصلی پژوهش حاضر آن است که: «الهیات مقاومت در سیره پیامبران قرآنی بر چه مبانی و مؤلفه‌هایی استوار است؟» فرضیه پژوهش آن است که الهیات مقاومت در سیره پیامبران قرآنی، بر مبانی‌ای همچون توحید، نفی طاغوت، صبر، توکل، عدالت‌خواهی و ایمان به سنت‌های الهی استوار بوده و

این مبانی در سیره انبیاء به صورت مقاومت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی در برابر ساختارهای سلطه تجلی یافته است این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره گیری از منابع کتابخانه ای، آیات قرآن کریم، تفاسیر معتبر و منابع تاریخی-تفسیری انجام شده است.

۲. مبانی نظری و مفهومی

۲-۱. مفهوم شناسی الهیات مقاومت

الهیات در معنای عام، به مجموعه آموزه های مربوط به خداوند، صفات الهی و رابطه انسان با خدا و جهان اطلاق می شود (مصباح یزدی، ۱۳۸۸، ص ۱۵). در اندیشه اسلامی، الهیات تنها دانشی نظری نیست، بلکه نظامی معرفتی است که رفتار فردی و اجتماعی انسان را جهت می دهد. براین اساس، «الهیات مقاومت» به مبانی اعتقادی و ارزش های دینی ای اشاره دارد که زمینه ایستادگی مؤمنان در برابر ظلم و انحراف را فراهم می سازد.

مقاومت در ادبیات قرآنی، صرفاً به معنای مقابله سیاسی یا نظامی نیست، بلکه مفهومی گسترده شامل پایداری در مسیر حق، استقامت در دعوت الهی و نفی سلطه طاغوت است. قرآن کریم می فرماید: «فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ» (هود: ۱۱۲). علامه طباطبایی استقامت را پایداری مستمر در مسیر حق و دوری از انحراف می داند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۰، ص ۴۷۰). ازاین رو، مقاومت در منطق قرآن، کنشی ایمانی و برخاسته از باور به حاکمیت الهی است.

الهیات مقاومت در قرآن، پیوند میان ایمان و کنش اجتماعی را تبیین

می‌کند. قرآن کریم هدف بعثت پیامبران را اقامه قسط معرفی می‌کند: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ ... لِيُقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵). بنابراین، مقاومت بخشی از رسالت الهی و لازمه تحقق عدالت اجتماعی به شمار می‌آید (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۱۸، ص ۲۲۱).

۲-۲. مفهوم مقاومت در سیره پیامبران

بررسی سیره انبیای الهی نشان می‌دهد که مقاومت، عنصر مشترک دعوت‌های الهی بوده است. حضرت نوح علیه السلام در برابر تکذیب قوم خویش صبر کرد، حضرت ابراهیم علیه السلام با نظام شرک و استبداد نمرودی مقابله نمود، حضرت موسی علیه السلام در برابر فرعون ایستاد و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم نیز در برابر فشار مشرکان و منافقان مقاومت کرد.

این پایداری برخاسته از ایمان به وعده‌های الهی و باور به سنت نصرت بود. قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (غافر: ۵۱). طبرسی ذیل این آیه، نصرت الهی را شامل پیروزی فکری، فرهنگی و اجتماعی پیامبران می‌داند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸، ص ۵۲۰). ازاین‌رو، مقاومت در سیره پیامبران، بخشی از مأموریت الهی آنان و مبتنی بر ایمان و استقامت بوده است.

۲-۳. مبانی نظری الهیات مقاومت در قرآن

الهیات مقاومت در قرآن بر مبانی اعتقادی متعددی استوار است که مهم‌ترین آن‌ها توحید، توکل، صبر و ایمان به سنت‌های الهی است:

أ) توحید و نفی طاغوت:

اساس مقاومت در قرآن، توحید و نفی سلطه طاغوت است. قرآن دعوت همه پیامبران را بر محور عبادت خداوند و اجتناب از طاغوت معرفی می کند (نحل: ۳۶). علامه طباطبایی طاغوت را قدرتی می داند که انسان را از مسیر الهی خارج می سازد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۲، ص ۳۲۷). ازاین رو، مقاومت در منطق قرآن، لازمه پذیرش حاکمیت الهی و نفی سلطه غیر الهی است.

ب) توکل بر خداوند:

انبیای الهی در سخت ترین شرایط، اعتماد خود را به خداوند حفظ می کردند. قرآن از زبان حضرت موسی علیه السلام می فرماید: «كَلاَّ إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ» (شعراء: ۶۲). این باور، زمینه پایداری در برابر تهدیدها و فشارها را فراهم می ساخت (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۲۰، ص ۱۴۵).

ج) صبر و استقامت:

صدر قرآن، به معنای پایداری فعال در مسیر حق است، نه صرف تحمل رنج. قرآن کریم پیامبران را به صبر فراخوانده و می فرماید: «فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرُ الْأُولُوا الْعُزْمِ مِنَ الرُّسُلِ» (احقاف: ۳۵). این صبر، نقش مهمی در استمرار دعوت الهی و حفظ انسجام مؤمنان داشته است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۱، ص ۴۱۲).

د) ایمان به سنت های الهی:

یکی دیگر از مبانی مقاومت، باور به سنت های الهی در تاریخ است. قرآن

کریم غلبه نهایی حق را از سنت‌های الهی می‌داند و می‌فرماید: «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (آل عمران: ۱۳۹). این نگرش، امید و پایداری مؤمنان را تقویت می‌کند و مانع یأس و شکست روحی می‌شود (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۴، ص ۴۲).

۳. مؤلفه‌های الهیات مقاومت در سیره پیامبران قرآنی

۱-۳. توحیدمحوری و نفی مشروعیت سلطه طاغوت

در منطق قرآن، توحید صرفاً اعتقادی فردی نیست، بلکه مستلزم نفی ساختارهای طاغوتی است. از این رو، دعوت همه پیامبران با مبارزه علیه طاغوت همراه بوده است: «أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» (نحل: ۳۶). این مؤلفه در سیره حضرت ابراهیم علیه السلام آشکار است؛ وی افزون بر مقابله با بت پرستی، مشروعیت نظام نمرودی را نیز به چالش کشید. قرآن، مناظره ابراهیم علیه السلام با نمروذ را نمونه‌ای از مقاومت اعتقادی در برابر سلطه معرفی می‌کند (بقره: ۲۵۸). فخر رازی این مقاومت را برخاسته از یقین توحیدی و نفی ربوبیت غیرالهی می‌داند (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۷، ص ۳۹).

همین‌الگو در سیره حضرت موسی علیه السلام نیز دیده می‌شود؛ زیرا فرعون ادعای ربوبیت داشت: «أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى» (نازعات: ۲۴). بنابراین، مقابله موسی علیه السلام با فرعون، مبارزه‌ای الهیاتی برای نفی سلطه طاغوت بود (سید قطب، ۱۴۱۲ق، ج ۴، ص ۲۳۴۵). در نتیجه، الهیات مقاومت در قرآن بر نفی مشروعیت سلطه باطل و تثبیت حاکمیت الهی استوار است.

۳-۲. امید به نصرت الهی و آینده باوری

قرآن مؤمنان را به آینده‌ای مبتنی بر غلبه حق امیدوار می‌سازد: «إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ» (اعراف: ۱۲۸). حضرت موسی علیه السلام در اوج فشار فرعونیان، بنی اسرائیل را به صبر و امید دعوت می‌کرد (قصص: ۶۵). پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز با وجود فشارهای شدید مکه، دعوت الهی را رها نکرد؛ زیرا به تحقق وعده الهی یقین داشت (ابن هشام، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۲۶۵).

مطهری، امید به آینده و باور به پیروزی حق را از عناصر بنیادین حرکت‌های الهی می‌داند و یأس را نشانه ضعف ایمان معرفی می‌کند (مطهری، ۱۳۷۸، ص ۸۷). از این رو، الهیات مقاومت در سیره پیامبران با آینده باوری توحیدی همراه است و مانع فروپاشی روحی مؤمنان می‌شود.

۳-۳. صبر فعال و استقامت راهبردی

صبر در قرآن، صرف تحمل رنج نیست، بلکه پایداری آگاهانه در مسیر حق است. قرآن کریم پیامبران را به چنین صبری فراخوانده است: «فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرُ الْأُولُوا الْعَزْمُ مِنَ الرُّسُلِ» (احقاف: ۳۵). این استقامت، عامل استمرار دعوت الهی و حفظ انسجام مؤمنان بود.

حضرت نوح علیه السلام با وجود تکذیب مستمر، قرن‌ها به دعوت قوم خویش ادامه داد. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز در برابر تحریم، جنگ و فشار مشرکان، با صبر و استقامت جامعه اسلامی را حفظ کرد (واقعی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۴۶۸). علامه طباطبایی، صبر قرآنی را ثبات نفس در مسیر حق می‌داند که زمینه تحقق اهداف

الهی را فراهم می‌کند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۶، ص ۲۴۲). بنابراین، صبر در الهیات مقاومت به معنای پایداری فعال و مدیریت بحران است، نه انفعال.

۳-۴. پیوند مقاومت با عدالت خواهی اجتماعی

یکی از مؤلفه‌های مهم الهیات مقاومت، پیوند آن با عدالت خواهی و حمایت از مستضعفان است. قرآن هدف بعثت پیامبران را اقامه قسط معرفی می‌کند: «لَيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵). از این رو، مقاومت در سیره انبیاء تنها دفاع از دین نیست، بلکه تلاشی برای رفع ظلم و تبعیض نیز هست.

حضرت شعیب علیه السلام با فساد اقتصادی و کم‌فروشی مقابله می‌کرد و حضرت موسی علیه السلام در پی رهایی بنی اسرائیل از استضعاف فرعون بود. شهید صدر نیز رسالت انبیاء را حرکت برای رهایی انسان از سلطه سیاسی، اقتصادی و فکری می‌داند (صدر، ۱۴۰۸ق، ص ۱۱۲). بنابراین، مقاومت در سیره پیامبران، ماهیتی اصلاح‌گراانه و تمدنی دارد.

۳-۵. جهاد تبیین و مقاومت معرفتی

یکی از ابعاد مهم مقاومت در سیره پیامبران، مبارزه فکری و تبیین حقیقت در برابر تحریف و جهل است. پیامبران پیش از رویارویی عملی، به اصلاح فکری جوامع می‌پرداختند؛ مانند مناظره حضرت ابراهیم علیه السلام با نمرود، گفت‌وگوهای حضرت موسی علیه السلام با فرعون و دعوت فرهنگی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در مکه. آیت الله خامنه‌ای نیز تبیین حقیقت و مقابله با تحریف را از ارکان مقاومت می‌داند

(خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۴۱). ازاین‌رو، الهیات مقاومت در قرآن، علاوه بر مبارزه سیاسی و اجتماعی، شامل مقاومت فرهنگی و معرفتی نیز می‌شود.

۴. جلوه‌های الهیات مقاومت در سیره پیامبران الهی ۴-۱. حضرت نوح علیه السلام: الگوی مقاومت در برابر انکار اجتماعی

از نخستین جلوه‌های الهیات مقاومت در قرآن، سیره حضرت نوح علیه السلام است. جامعه او مبتنی بر شرک و سلطه اشراف بود و دعوت توحیدی‌اش با مخالفت شدید روبه‌رو شد. قرآن به استمرار دعوت او اشاره می‌کند: «فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا» (عنکبوت: ۱۴). این آیه نشان می‌دهد که مقاومت در منطق انبیاء فرایندی طولانی و مبتنی بر صبرراهبردی است.

در سوره هود آمده قوم نوح افزون بر تکذیب، او را تمسخر می‌کردند، علامه طباطبایی این رفتار را تلاشی برای تضعیف جایگاه اجتماعی پیامبر می‌داند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۰، ص ۳۲۴) و زمخشری آن را نمونه تقابل همیشگی جریان حق و قدرت طلبان معرفی می‌کند (زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۰۱).

نوح علیه السلام برای مقابله با این وضعیت، شیوه‌های متنوع دعوت را به کار گرفت: «ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا * ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا» (نوح: ۹۸). این آیات نشان می‌دهد که مقاومت انبیاء با روشنگری و جهاد تبیین همراه است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۵، ص ۷۸). در روایات نیز صبر نوح به عنوان نمونه‌ای برجسته از استقامت معرفی شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۹۰).

ازاین‌رو، مقاومت در سیره نوح علیه السلام صرفاً پایداری در دعوت نبود، بلکه تجلی

الهیاتی ایمان به رسالت، اعتماد به سنت هدایت الهی و مقابله معرفتی با ساختار شرک به شمار می‌آید.

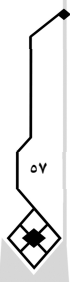
۲-۴. حضرت ابراهیم علیه السلام: مقاومت توحیدی و مبارزه با ساختار شرک

حضرت ابراهیم علیه السلام در قرآن نماد مبارزه عقلانی با ساختارهای شرک‌آلود است. در جامعه او، قدرت سیاسی با بت‌پرستی پیوند داشت؛ بنابراین، مقاومت ابراهیم علیه السلام مبارزه‌ای با نظام سلطه محسوب می‌شد. ابراهیم علیه السلام ابتدا با استدلال به نقد شرک پرداخت و سپس در اقدامی نمادین بت‌ها را شکست: «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ» (انبیاء: ۵۸). فخررازی این اقدام را احتجاجی عملی برای بیدارسازی جامعه می‌داند (فخررازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲۲، ص ۱۷۷) و طبرسی آن را نشانه شجاعت توحیدی ابراهیم در برابر قدرت سیاسی معرفی می‌کند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷، ص ۶۵).

پس از آن، حکومت نمرود فرمان سوزاندن او را صادر کرد، در این مرحله، توکل و اعتماد به نصرت الهی جلوه یافت (قرطبی، ۱۳۸۴ق، ج ۱۱، ص ۳۰۲). مطهری نیز حرکت ابراهیم را آغازگر مبارزه تاریخی توحید با استبداد دینی و سیاسی می‌داند (مطهری، ۱۳۷۸، ص ۱۲۱). بنابراین، مقاومت ابراهیمی فراتر از نفی بت‌ها، مبارزه‌ای تمدنی با ساختارهای انحرافی قدرت بود.

۳-۴. حضرت موسی علیه السلام: مقاومت در برابر استبداد و استضعاف

داستان حضرت موسی علیه السلام و فرعون، از مهم‌ترین نمونه‌های تقابل حق و باطل

در قرآن است. فرعون نماد استکبار و استضعاف معرفی شده است. نظام فرعونی بر برتری طلبی، تفرقه و سرکوب مستضعفان استوار بود؛ از این رو خداوند به موسی علیه السلام فرمان داد: «اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ» (طه: ۲۴).

علامه طباطبایی، طغیان فرعون را تجاوز از حدود انسانی و ادعای ربوبیت می‌داند، بنابراین، مقاومت موسی علیه السلام ابعاد اعتقادی، اجتماعی و سیاسی داشت (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۴، ص ۱۳۶).

جوادی آملی نیز حرکت موسی علیه السلام را پروژه‌ای الهی برای احیای کرامت انسانی معرفی می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۲۱، ص ۲۰۱). همچنین گزارش‌های تاریخی نشان می‌دهد فرعون از تبلیغات و تحریف برای مقابله با موسی علیه السلام بهره می‌برد (ابن کثیر، ۱۴۱۹ق، ج ۵، ص ۲۹۴). این امر بیانگر آن است که مقاومت قرآنی، با جنگ رسانه‌ای و روانی نیز روبه‌رو بوده است. بر این اساس، مقاومت موسوی را می‌توان الگویی از پیوند میان توحید، عدالت خواهی و مبارزه با ساختار استبداد در الهیات قرآنی دانست.

۴-۴. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم: الگوی کامل مقاومت تمدنی

کامل‌ترین جلوه الهیات مقاومت در سیره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم نمایان است. پیامبر در جامعه‌ای مبتنی بر شرک، تبعیض قبیله‌ای و سلطه اقتصادی قریش ظهور کرد و دعوت توحیدی او منافع اشراف را به خطر انداخت. قرآن به جنگ روانی مشرکان اشاره می‌کند: «لَا تَسْمَعُوا هَذَا الْقُرْآنَ وَالْغَوْا فِيهِ» (فصلت: ۲۶). در

مقابل، پیامبر بر تبیین، صبر و استمرار دعوت تأکید داشت.

قریش مسلمانان را در شعب ابی طالب تحت محاصره اقتصادی قرار دادند؛ اما پیامبر و مسلمانان مقاومت کردند. پس از هجرت، مقاومت اسلامی وارد مرحله تمدنی شد؛ تشکیل حکومت اسلامی، ایجاد وحدت اجتماعی و مقابله با تهدیدهای خارجی از جلوه‌های آن بود (واقدی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۴۴۱).

شهید صدر معتقد است پیامبر اسلام ﷺ مقاومت را از سطح فردی به سطح تمدنی ارتقا داد (صدر، ۱۴۰۸ق، ص ۱۴۵). همچنین آیت الله خامنه‌ای، مقاومت نبوی را الگویی برای مقابله با سلطه فرهنگی، سیاسی و اقتصادی می‌داند (خامنه‌ای، ۱۳۹۸، ص ۵۵). از این رو، الهیات مقاومت در سیره نبوی، علاوه بر ایستادگی در برابر دشمن، بر تمدن سازی توحیدی و عدالت اجتماعی نیز استوار است.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که مقاومت در قرآن کریم، ریشه در مبانی الهیاتی برخاسته از توحید و نفی حاکمیت طاغوت دارد و در سیره پیامبران، به مثابه راهبردی مستمر برای تحقق حق و عدالت جلوه گرفته است. بر این اساس، مقاومت در منطق قرآنی، صرفاً واکنشی سیاسی یا اجتماعی نیست، بلکه کنشی ایمانی و مبتنی بر التزام به حاکمیت الهی به شمار می‌آید. بررسی سیره انبیاء بیانگر آن است که هریک از پیامبران، متناسب با شرایط تاریخی و اجتماعی

خویش، گونه‌ای از مقاومت الهی را نمایندگی کرده‌اند. مقاومت فرهنگی و تبلیغی در سیره نوح علیه السلام، مبارزه عقلانی با شرک و سلطه در سیره ابراهیم علیه السلام، و تقابل با استبداد سیاسی و حمایت از مستضعفان در سیره موسی علیه السلام، ابعاد مختلف این الهیات را آشکار می‌سازد. این فرایند در سیره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم به شکل‌گیری جامعه‌ای مبتنی بر توحید، عدالت و استقلال اجتماعی. سیاسی منتهی می‌شود. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مؤلفه‌هایی چون توحید محوری، نفی طاغوت، صبر و استقامت، توکل، عدالت خواهی و امید به نصرت الهی، عناصر بنیادین الهیات مقاومت در قرآن کریم را تشکیل می‌دهند. از این رو، سیره پیامبران را می‌توان چارچوبی معرفتی و عملی برای فهم الگوی مقاومت اسلامی در مواجهه با ساختارهای سلطه و بازتولید گفتمان عدالت محور در جهان معاصر دانست.

منابع و مآخذ

- قرآن، ترجمه ابوالفضل بهرام پور
- (۱) ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (۱۴۱۹ق). تفسیر القرآن العظیم. بیروت: دارالکتب العلمیة.
 - (۲) ابن هشام، عبد الملك. (۱۳۷۵). السيرة النبوية. قم: انتشارات شریف رضی.
 - (۳) جوادى آملی، عبدالله. (۱۳۸۹). تفسیر تسنیم. قم: اسراء.
 - (۴) خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۸). مقاومت؛ مبانی و افق‌ها. تهران: انقلاب اسلامی.
 - (۵) زمخشری، محمود. (۱۴۰۷ق). الکشاف. بیروت: دارالکتاب العربی.
 - (۶) سید قطب، سید. (۱۴۱۲ق). فی ظلال القرآن. قاهره: دارالشروق.
 - (۷) صدر، محمد باقر. (۱۴۰۸ق). المدرسة القرآنية. بیروت: دارالتعارف.
 - (۸) طباطبائی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
 - (۹) طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: ناصر خسرو.
 - (۱۰) فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). مفاتیح الغیب. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
 - (۱۱) قرطبی، محمد بن احمد. (۱۳۸۴ق). الجامع لأحكام القرآن. قاهره:

دارالکتب المصرية.

۱۲) کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی. تهران: دارالکتب الإسلامية.

۱۳) مطهری، مرتضی. (۱۳۷۸). مجموعه آثار. تهران: صدرا.

۱۴) مکارم شیرازی، ناصر و همکاران. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الإسلامية.

۱۵) واقدی، محمد بن عمر. (۱۴۰۹ق). المغازی. بیروت: مؤسسة الاعلمی.